

I.I. Крилова
(Академія адвокатури України)
(Науковий керівник професор В.Г. Гончаренко)

Поняття, основні риси та види нормативних актів

Ключові слова: акт, юридичний акт, правовий акт, нормативний акт, ненормативний акт, правозастосувальний акт.

Встановлення та застосування норм права у процесі державного управління здійснюється державними органами через видання ними актів державного управління. Результати здійснення державними органами своїх повноважень фіксуються у певних офіційно-документальних формах, тобто юридичних актах.

Спочатку слід зазначити, що в юридичній літературі багато уваги приділяється з'ясуванню юридичної природи окремих видів актів, але комплексні дослідження системи актів та їх класифікація майже відсутні, що ускладнює практику їх визначення, встановлення їх співвідношення та правового значення [1, 193; 10, 1].

Про актуальність розробки теорії юридичних актів у своїх роботах згадують багато науковців, серед яких С.С. Алексєєв, П.М. Рабінович, Г.О. Христова, А.М. Міцкевич та інші, але питання залишається досі відкритим [1, 193; 6, 3; 8, 96; 10, 1].

Початковим етапом дослідження буде визначення слова “акт”, яке походить від латинського “actus” — дія та “actum” — документ. В юридичних енциклопедіях та словниках поняття “акт” розкривається як вчинок, дія і офіційний документ, як результат такої дії [3, 15; 7, 21; 12, 448].

Термінологічні розбіжності різних значень поняття “акт” виникають залежно від моментів застосування цього слова. Розглянемо визначення кожного терміна окремо та спробуємо проаналізувати їх.

Так, термін “юридичний акт” визначається як акт, що встановлює певні права або обов’язки для громадян, організацій, установ, підприємств [13].

Під поняттям “юридичний акт” вважають офіційний письмовий документ, який зумовлює певні правові наслідки, створює юридичний стан і спрямований на регулювання суспільних відносин. Юридичні акти поділяються на нормативні акти, тобто такі, що містять норми права, які регулюють певну сферу суспільних відносин, та індивідуальні (ненормативні) акти, що визначають права та обов’язки тільки тих суб’єктів, яким вони адресовані [12, 448].

В.Н. Додонов в юридичному словнику розкриває “юридичний акт” як документ, що видається державним органом та містить загальнонормативні або індивідуальні приписи. До поняття юридичного акта автор також відносить документи, складені в установленому законодавством порядку, які породжують певні правові наслідки [3, 15].

Термін “юридичний акт” в правовій літературі здебільшого не вивчається як окрема юридична категорія, крім того, його нерідко ототожнюють з поняттям “правовий акт”. В загальній теорії держави та права поняття “юридичний акт” безпосередньо пов’язано із поняттям “юридичний факт”, оскільки без юридичних фактів виникнення правовідносин неможливе, а у житті суспільства різноманітні юридичні факти виникають постійно, що викликає, змінює або припиняє

певні правовідносини. Правомірні юридичні факти (дії) поділяються на юридичні акти та юридичні вчинки. Так, С.Л. Лисенков під “юридичним актом” розуміє дію (як певний вид юридичного факту відносно волі суб’єкта), що спеціально чинять з метою виникнення певних юридичних наслідків [5, 219, 220, 355].

Юридичні факти, в свою чергу, це “передбачені в законі обставини, які є підставою для виникнення (зміни, припинення) конкретних прав та обов’язків. Залежно від наявності зв’язку із волею суб’єкта юридичні факти поділяються на дві групи: події та дії. Дії (бездіяльність) — життєві факти, які є волевиявленнями (тобто результатом свідомої діяльності) людей. Вони, у свою чергу, поділяються на правомірні (такі, що відповідають приписам правових норм) та неправомірні (такі, що суперечать законодавству, є правопорушеннями) дії. Серед правомірних дій важливе місце посідає юридичний акт: акти застосування права, різного роду правочини, а також заяви та скарги...” [12, 448].

У С.С. Алексєєва, складовими юридичного факту — правомірної дії (конкретної життєвої обставини, з якою юридична норма пов’язує виникнення, зміну чи припинення правових наслідків) є індивідуальний акт, юридичний вчинок, правомірна результативна дія. Індивідуальні акти, в свою чергу, поділяються на державно-правові акти, адміністративні акти, угоди, процесуальні акти та акти трудового права, сімейно-правові акти та ін. [2, 163, 168, 169].

Як зазначалося, юридичні акти охоплюють як акти-дії, так і акти-документи. Юридичні акти як офіційні документи виступають носіями змістових елементів правової системи — правових норм, індивідуальних рішень у конкретній справі тощо.

З огляду на викладене, можна зробити певний висновок, що під юридичним актом слід розуміти правомірну дію особи, здебільшого у формі офіційного письмового документа, який зумовлює певні правові наслідки, створює юридичний стан і спрямований на регулювання суспільних відносин. Юридичні акти поділяються на нормативні акти та індивідуальні (ненормативні) акти.

В юридичній літературі, як вже зазначалось, поняття “юридичний акт” та “правовий акт” ототожнюються, оскільки тотожними є і самі поняття “юридичний” та “правовий” (тобто, такий, що відноситься до права). В юридичних словниках ці поняття також мають однакове визначення.

С.С. Алексєєв під терміном “правовий акт” розуміє належним чином (словесно-документально) оформлений зовнішній вираз волі держави, її органів, окремих осіб, який включає до себе змістові елементи правової системи — юридичні норми, правові положення практики, індивідуальні приписи, автономні рішення осіб [2, 192–193]. Правові акти поділяються на нормативні акти та індивідуальні акти. Загальними рисами правових актів є словесно-документальний вигляд (зовнішня форма права у словесно-документальному вигляді); вольовий характер (джерело результату вольової поведінки осіб); закріплення в акті змістових елементів правової системи — юридичних норм, правових положень практики, індивідуальних приписів, автономних рішень осіб [2, 194].

Цікавий підхід до визначення “правового акта” є у Г.О. Христової, під “правовими актами” розуміє акти, які надають праву формальної визначеності, є формою права як системи норм і принципів та містять всі ознаки права. Вона доходить висновку, що правовий акт завжди є юридичним, в той час як далеко не кожний юридичний акт може бути визнаний правовим [10, 16].

Отже, під “правовим актом” розуміють словесно-документально оформлену волю осіб із характерними елементами правової системи, яку спрямовано на врегулювання суспільних відносин. Правові акти поділяються на нормативні акти та індивідуальні акти. Враховуючи викладене, поняття “юридичний акт” і “правовий акт” мають спільні риси і однакове значення, мають однакову класифікацію: нормативні акти та індивідуальні акти.

“Нормативний акт” багатьма словниками визначається як акт компетентного органу державної влади, який встановлює, змінює або скасовує норми права [13]. Нормативний акт є різновидом юридичного/правового акта, оскільки останній може бути нормативним

актом та індивідуальним (ненормативним) актом.

А.Ф. Шебанов ще у 1956 р. визначав нормативний акт СРСР як “специфічну форму вираження волі робочого класу та керованих ним працюючих мас СРСР, на основі якої правила, сформульовані в актах, одержують юридичну обов’язковість та завдяки забезпеченому державному примусу стають правовими нормами” [11, 5]. З часом С.С. Алексєєв у своїх роботах визначає «нормативний юридичний акт», як різновид правового акта, офіційним актом-документом правотворчості компетентного органу, який включає юридичні норми [2, 201]. В.Г. Гончаренко дає найбільш вичерпне визначення поняття “нормативного акта” як офіційного письмового документа, який приймають суворо визначені законом органи і яким встановлюються, змінюються або скасовуються норми права. Нормативні акти мають чітку ієрархічну супідрядність і у зв’язку з цим різну юридичну силу. За цією ознакою нормативні акти поділяються на конституцію, закони, підзаконні акти [12, 258].

З огляду на викладене, нормативний акт, як різновид юридичного / правового акта, є офіційним письмовим документом компетентного органу державної влади яким встановлюються, змінюються або скасовуються норми права.

Другим різновидом юридичного / правового акта є ненормативний або індивідуальний акт, або, як його ще називають в юридичній літературі — правозастосувальний акт.

Слід зазначити, що у законодавстві відсутні чітке визначення ненормативного акта, вимоги до його форми і змісту. У теорії адміністративного права ненормативним (індивідуальним) актом називають акт, який стосується конкретних осіб, їх прав і обов’язків. Характерною рисою ненормативних актів є їх очевидний правозастосувальний характер. Різновидом ненормативних актів є правоохоронні, юрисдикційні рішення [1, 283].

У теорії держави та права під “правозастосувальний актом”, наприклад, П.М. Рабінович розуміє “спосіб закріплення і зовнішнього виразу державно-владних правил поведінки (велінь) індивідуального характеру, які підтверджують, встановлюють, змінюють або

припиняють юридичні права і обов’язки персоніфікованих суб’єктів у конкретній життєвій ситуації” [8, 74]. Правозастосувальні акти класифікуються залежно від суб’єктів прийняття; за галузевою належністю норм, які застосовуються; за юридичною формою акта; залежно від функції у правовому регулюванні; за характером індивідуальних реприсив; за характером юридичних наслідків; за формою зовнішнього виразу.

В.В. Лазарєв та С.В. Липень правозастосувальним актом називають “документ, в якому міститься індивідуально-конкретний припис, виданий компетентним органом у результаті вирішення юридичної справи” [4, 371].

Ненормативний акт на відміну від нормативного акта: 1) не містить у собі загальних норм і правил поведінки для невизначеного кола осіб; 2) є індивідуальним актом, адресованим одному або декільком особам; 3) породжує для конкретної особи або декількох осіб цивільні права та обов’язки.

Нарешті, необхідно визначити такі поняття, як “нормативно-правовий акт” чи “нормативний правовий акт”.

Словники та енциклопедії під поняттям “нормативний правовий акт” розуміють письмовий офіційний документ, прийнятий правотворчим органом в межах його компетенції та направлений на встановлення, зміну або скасування правових норм [13]. В.Н. Додонов під “нормативно-правовим актом” розуміє власний припис державних органів, який встановлює, змінює чи скасовує норми права (закон, кодекс, постанова, інструкція та ін.) [3, 420]. С.Л. Лисенков та П.М. Рабінович нормативно-правовим актом вважають “прийнятий у встановленому порядку компетентним суб’єктом офіційний письмовий документ, в якому в односторонньому вольовому порядку встановлюються, змінюються чи скасовуються норми права” [5, 148; 9, 128]. Нормативно-правовий акт є основним джерелом права в Україні.

Традиційно нормативно-правові акти класифікуються за такими критеріями: 1) за юридичною силою — на закони (нормативно-правові акти, що приймаються колегіальним представницьким органом державної влади

(парламентом) або всенародним голосуванням (референдумом) і регулюють найважливіші суспільні відносини) і підзаконні нормативно-правові акти (акти, які видаються на основі та на виконання законів і з метою їх конкретизації уповноваженими на те державними органами); 2) за суб'єктами видання — на акти народу, акти органів держави, органів місцевого самоврядування, спільні акти органів держави і недержавних організацій; 3) за сферою дії — на акти загальної дії, акти місцевої дії, відомчі акти, акти внутрішньої дії; 4) за галузями законодавства — на адміністративні, цивільні, кримінальні, інші; 5) за характером воевнявлення компетентного суб'єкта — на акти встановлення норм права, акти зміни норм права, акти скасування норм права; 6) за ступенем абстрактності правових норм — на первинні та конкретизаційні; 7) за часом дії — акти невизначеної дії та акти визначеного строку [1, 199; 5, 149–151; 9, 120].

Таким чином, нормативно-правовий акт, як основне джерело права в Україні, є прийнятим у встановленому порядку компетентним органом офіційним письмовим документом, який встановлює, змінює чи скасовує норми права.

Поширеною диференціацією нормативно-правових актів є їх класифікація саме за суб'єктами видання. Верховна Рада України видає закони і постанови; Президент України

— укази; Кабінет Міністрів України — постанови, розпорядження, декрети; міністерства та відомства — правила, порядки, інструкції, вказівки, нормативні накази і т.д. У прийнятих державними органами законах, постановах і розпорядженнях, указах, наказах і інструкціях відображені конкретні рішення державної влади, її дії щодо здійснення владних функцій. За допомогою нормативно-правових актів рішення державних органів становиться надбанням широкого кола осіб та організацій, які повинні виконувати ці рішення або отримують, як наслідок, певні права, матеріальні та духовні блага та ін.

Підводячи підсумок, слід зазначити, що державне управління суспільством у сучасних умовах неможливе без широкого використання правових / юридичних актів. У статті ми зробили спробу проаналізувати визначення окремих термінів: “правовий акт”, “юридичний акт”, “нормативний акт”, “нормативно-правовий акт”, їх класифікації.

Правові акти державних органів, як акти управління, є найвагомимим за обсягом різновидом правових / юридичних актів взагалі [1, 280]. У науковій літературі і в українському законодавстві відсутнє загальноприйняте визначення правового акту управління, немає єдиного підходу до назви таких актів, тому це питання потребує окремого висвітлення.

Список літератури:

1. Адміністративне право України. Академічний курс: Підруч., том 1. Відп. ред. В.Б. Авер'янов. — К.: Юридична думка, 2004. — 584 с.
2. Алексеев С.С. Общая теория права: Том 2. — М.: Юрид. лит., 1982.—360 с.
3. Большой юридический словарь / Под ред. Додонова В.Н. — М.: Инфра, 1997. — 790 с.
4. Лазарев В.В., Липень С.В. Теория государства и права. 3-изд. — М.: Спартак, 2004. — 528 с.
5. Лисенков С.Л. Загальна теорія держави і права. Навч. посіб. — К.: Юрисконсульт, 2006. — 355 с.
6. Мицкевич А.В. Правотворческое значение нормативного акта // Советское государство и право, 1965. — № 11.
7. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка. — 4-е изд. доп. — М.: ООО “Ити технологии”, 2003.
8. Рабінович П.М. Загальна теорія держави і права. Навч. посіб. — К.: 1993. — 180 с.
9. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави. Навч. посіб. Вид. 6-е. — Харків: Консум, 2002. — 189 с.

10. *Христова Г.О.* Теоретичні проблеми визначення та класифікації юридичних актів: Республ. міжвід. наук. зб. — Харків, 2003, вип. 61.
11. *Шебанов А.Ф.* Нормативные акты Советского государства. — М.: Изд-во Моск. ун-та, 1956. — 38 с.
12. Юридичний словник / За ред. В.Г. Гончаренка. — К.: Форум, 2005.
13. <http://www.dic.academic.ru> Словари и энциклопедии на Академикe.

РЕЗЮМЕ

В статье автор рассматривает понятия, основные черты и виды актов. Исследование базируется на анализе понятий “правовой акт”, “юридический акт”, “нормативный акт”, “нормативно-правовой акт”.

SUMMARY

The author tackles the definition of acts, their characteristics and classification. Research bases on analysis of the definition of the legal act, the regulatory act, the legal regulatory act.

*Рекомендовано кафедрою
кримінального процесу та криміналістики*

Подано 09.11.07